

ҮНДСЭН ХУУЛЬ УЛС ТӨР, ЭРХИЙН ДЭЭД БАРИМТ БИЧИГ БОЛОХ НЬ

С.МӨНХБАТ. ДОКТОР, ПРОФЕССОР

МУИС-ын Улс төр судлал, олон улсын харилцаа, нийтийн удирдлагын сургуулийн захирал

Ж.ЖАРГАЛ. ДОКТОР, ДЭД ПРОФЕССОР

Удирдлагын академийн Судалгаа, эрдэм шинжилгээний албаны дарга

АГУУЛГА

- Үндсэн хуулийн уг сурвалжийг улс төрийн сэтгэлгээний түүхийн үүднээс харах нь
- Үндсэн хууль ба улс төр
- Монгол Улсын Үндсэн хууль улс төр, эрхийн баримт бичиг болох нь
- Дүгнэлт

ҮНДСЭН ХУУЛЬ нь

улс төр, эрхийн дээд баримт бичиг болохын хувьд

1. Иргэн болон төрийн хооронд байгуулсан нийгмийн гэрээ юм.
2. Үндсэн хууль нь үнэт зүйлсийн нэгдсэн илэрхийлэл юм.
3. Эрх мэдлийг хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх гэсэн гурван салаа мөчирт хуваарилж, засаглалын хяналт-тэнцлийг тогтоож өгдөг.
4. Төр, иргэн, нийгмийн харилцааг гагнан холбож, харилцан бие биетэйгээ зөвшилцөн орших үндсийг бий болгодог.
5. Ард түмний хүсэл зоригийн нэгдсэн илэрхийлэл учир легитим байдал нь бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн баримт бичиг юм.

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН

уг сурвалжийг улс төрийн сэтгэлгээний түүхийн үүднээс харах нь

- Эртний Грекийн сэтгэгч Аристотелийн “Улс төр”, “Никомахын ёс зүй”, “Афины үндсэн хууль” бүтээлүүдэд үндсэн хуулийн үзэл санаа тусгалаа олсон байдаг.
- Хууль нь нийтийн сайн сайхны төлөө, нийт улс орны, бүх анги давхраануудын, баян болон ядуу, язгууртнууд болон ард түмний тусын тулд үйлчлэх ёстой.
- Хууль нь эвлэрүүлэгч шинжтэй бөгөөд хэн нэгний, хэсэг бүлгийн ашиг сонирхолд үйлчлэх ёсгүй.

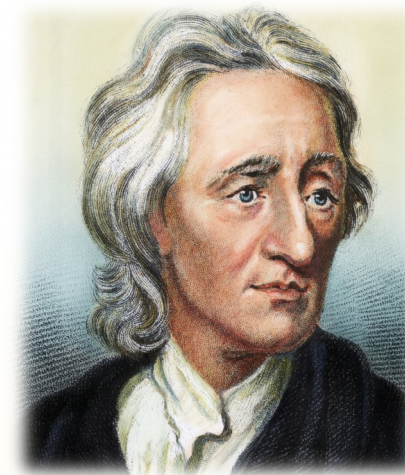

- Орчин үеийн үндсэн хуульт ёсны онолын суурь нь нийгмийн гэрээний онолоос эх үндэстэй. **Голландын сэтгэгч, төрийн зүтгэлтэн Г. Гроций** төрийн гарал үүсэл, нийгэм, улс төрийн харилцааны уг үндэс нь нийгмийн гэрээн дээр суурилдаг гэж үзсэн
- Улсыг удирдагчдын үүрэг нь иргэнээ хамгаалах бөгөөд цор ганц энэ зорилгын төлөө түүнд эрх мэдлийг өгсөн.

ҮНДСЭН ХУУЛИЙН

уг сурвалжийг улс төрийн сэтгэлгээний түүхийн үүднээс харах нь

- Ж. Локк төрийн засаглал нь хууль тогтоох, гүйцэтгэх, холбооны гэсэн гурван хэлбэртэй гэж үзсэн. Тэрээр шүүх засаглалыг гүйцэтгэх засаглалын хүрээнд оруулжээ.
- Хууль нь бүх хүнд тэгш үйлчлэх ёстой; хууль нь хүмүүсийг дарамтлахын тулд бус тэдний сайн сайхны төлөө гарах ёстой

- Францын либерал үзэлтэн Шарль Луй де Монтескьегийн “Хуулийн амин сүнс” бүтээлийн ачаар олонд түгж, үндсэн хуульт ёсны үзэл санаа хөгжихөд чухал түлхэц болсон байдаг.
- Тэрээр засаглалыг гүйцэтгэх, шүүх, хууль тогтоох гэж гурав хуваагаад хууль тогтоох болон гүйцэтгэх засаглал хоёр хоорондоо нийлбэл, мөн түүнчлэн шүүх засаглал нь дээрх хоёр засаглалаас хамааралтай болох үед улс оронд эрх чөлөө үгүй болно. Энэхүү гурван засаглал нь бие биеэ тэнцвэржүүлж байдаг гэжээ.

ҮНДСЭН ХУУЛЬ БА УЛС ТӨР

1. Үндсэн хууль нь улс, үндэстний оршин ахуйг дахин давтагдашгүй байдлаар тодорхойлж өгдөг.
2. Үндсэн хууль нь улс төрийн институциуд болон иргэн хоорондын харилцааг зохицуулдаг.
3. Үндсэн хууль нь төрийн эрх мэдлийг босоо, хэвтээ түвшинд хэрхэн хуваарилах, засаглалын ямар субъект хэрэгжүүлэхийг тодорхойлж өгдөг.
4. Үндсэн хууль нь хүний эрх, эрх чөлөөг бататган, аливаа хууль бус үйлдлээс сахин хамгаалдаг.
5. Үндсэн хууль нь улс төр, нийгэм, эрх зүйн харилцааны гүүр болдог.

ҮНДСЭН ХУУЛЬ нь

улс төр, эрх зүй, нийгмийн баримт бичиг болох нь

- Үндсэн хууль нь эрх зүйт ёсыг хамгаалдаг
- Үндсэн хууль бол тухайн улс орны ард иргэд, нийгмийн үнэт зүйл, адилсал, хүсэл зоригийн илэрхийлэл болж байдаг.
- Үндсэн хууль нь институциуд болон тэдгээрийн эрх мэдлийн хүрээ, хязгаарыг тогтоож, хамгийн үр дүнтэй байдлаар шийдвэр гаргах суурь нөхцөл, эрх мэдлийн хуваарилалтыг хийдэг.

Эх сурвалж: (IDEA, 2017)

ҮНДСЭН ХУУЛЬ нь яагаад улс төрийн баримт бичиг болдог вэ?

- Р.Хиршел үндсэн хууль бол элитүүд болон сонирхлын бүлгүүдийн дунд үүсдэг хэлцэл тохиролцоо, ашиг сонирхлуудын тусгал гэж авч үзсэн байдаг (Denis J. Calligan, Mila Versteeg, 2013).
- Дэлхийн хоёрдугаар дайнаас хойших үндсэн хуулийн хөгжлийн түүхийг бүхэлд нь харвал үндсэн хуулийг илүү улс төр, эрхийн баримт бичиг болж төлөвшиж хөгжихөд дараах хүчин зүйлс нөлөөлсөн байдаг. Үүнд:
 - ардчиллын өсөлт, засаглалын тухай ойлголтын өөрчлөлт,
 - парламентын болон ерөнхийлөгчийн тогтолцооны сонголтууд,
 - зөвшилцлийн улс төр, улс төрийн хөдөлгөөнүүд, сонгуулийн тогтолцооны өөрчлөлтүүд,
 - олон нийтийн дэмжлэг, хүлээн зөвшөөрөгдсөн байдал зэрэг дэлхийн нийтийг хамарсан хөгжлийн чиг хандлага, хүчин зүйлүүд багтана.

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ нь

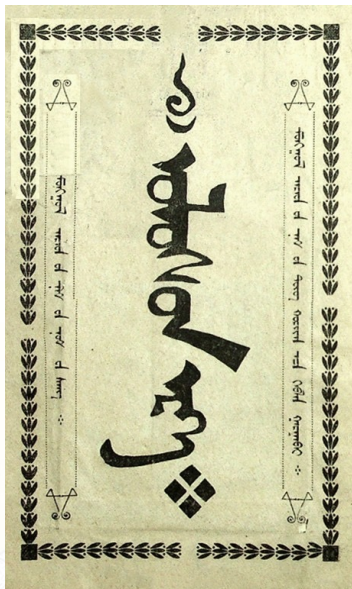
улс төр, эрхийн баримт бичиг болох нь

- В.Вилсоны төрийн захиргааны хөгжлийн үе шатыг хуваасан ангиллаар Монголын түүхийг харвал сонирхолтой өнцөг харагддаг. Энэ тухайд доктор, профессор Я.Долгоржавын суурь судалгаа бидэнд чухал эх сурвалж болж байна (Долгоржав Я, 2023).
- Энэхүү ангиллаар Монголын төрийн захиргааны түүхийг авч үзвэл (Долгоржав Я, 2021).
 - нэгдүгээр үед Их Монгол улсын үеэс Богд Жавзандамба хааны хэмжээгүй эрх хязгаарлагдах хүртэлх үе,
 - хоёрдугаар үед 1921 оноос эхлэн 1924, 1940, 1960 оны Үндсэн хуулийн үе,
 - гуравдугаар үед 1992 оноос хойших үеийг хамруулан үзэж болно

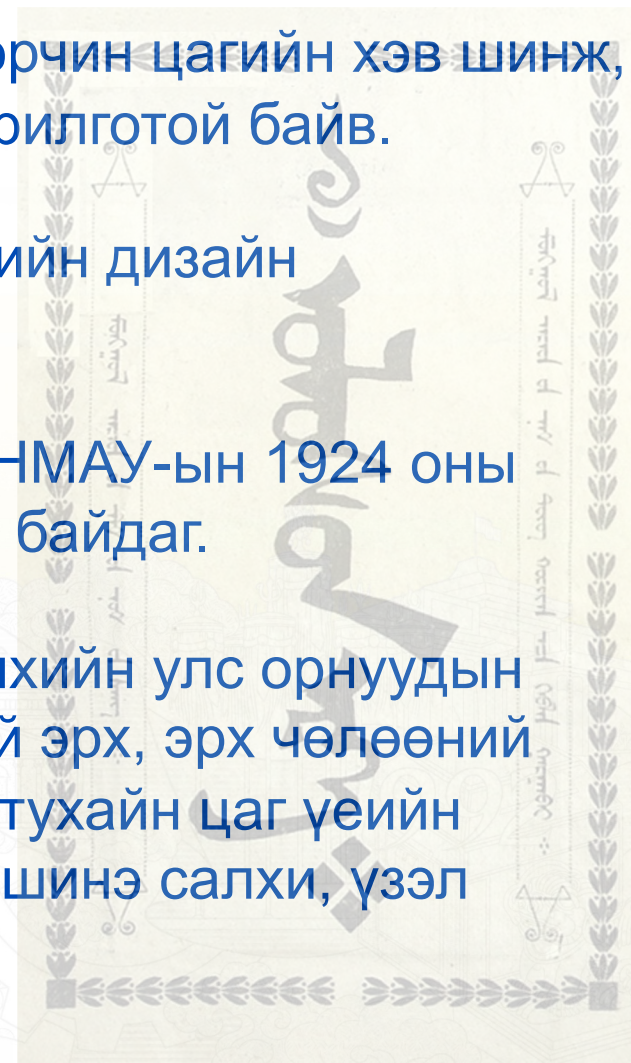
ИХ МОНГОЛ улсын үеэс БОГД ЖАВЗАНДАМБА хааны хэмжээгүй эрх хязгаарлагдах хүртэлх үе

- Их засаг нь Их Монгол Улсын хэмжээнд хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан бөгөөд энэ тухайд Судрын чуулганд тэмдэглэснээс үзвэл “эмх цэгцгүй, бодолгүй улс түмэн нь Чингис хааны мандан гарч ирэхэд захирагдаад, түүний туйлын хатуу яс хуулиар ёс журамтай /заншилтай/ болгов” (Долгоржав Я, 2021).
- Тус хуулийг орчин цагийн үндсэн хуулиудтай харьцуулах нь арга зүйн хувьд буруу бөгөөд харин тухайн түүхэн цаг үеийн өнцгөөс харвал эзэнт гүрний хэмжээнд хэм хэмжээ тогтоож байсан эрх зүйн гол баримт бичиг яахын аргаггүй мөн
- Их засаг хууль нь дараа үеийн хаадын зарлиг, хууль тогтоомжуудад тодорхой хэмжээгээр тусгалаа олж уламжлагдан ирсэн түүхтэй.
- Их засаг, Их цааз, Халх журам зэрэг хуулиуд нь тухайн цаг үеийн улс төр, эрхийн дээд баримт бичиг болж, нийгмийн, улс төрийн амьдралын тусгал болж ирсэн нь харагдаж байна.

Ж.Цэвээний “УЛСЫН ЭРХ” бүтээл

- Тус бүтээл нь Богд хаант Монгол Улсыг орчин цагийн хэв шинж, агуулга бүхий үндсэн хуультай болгох зорилготой байв.
- Тус бүтээл тухайн цаг үедээ үндсэн хуулийн дизайн боловсруулах гарын авлага байжээ
- Бүтээлийн зарим үзэл санаа хожим нь БНМАУ-ын 1924 оны анхдугаар үндсэн хуульд тусгалаа олсон байдаг.
- Улсын эрх зохиолын ач холбогдол нь дэлхийн улс орнуудын парламентат ёс, дээд доод танхим, хүний эрх, эрх чөлөөний үзэл санааны асуудлыг хөндөн авч үзэж тухайн цаг үеийн Монголын нийгэм, улс төрийн амьдралд шинэ салхи, үзэл хандлагыг нэвтрүүлсэнд оршино.

Үндсэн хуулийн үе (1921-1992)

- 1924 оны 11 сарын 26-нд монголчууд бид анхдугаар Үндсэн хуулиа баталсан түүхэн эргэлтийн мөч байсан.
- 2000 жилийн турш оршин тогтнож байсан хаант засаглал халагдаж, засаглалын хэлбэрийн хувьд бүгд найрамдах улсын хэлбэрийг сонгож, хууль тогтоох дээд байгууллагаа сонгодог болсон.
- Анхдугаар Үндсэн хуулийн мөн чанар, зорилго нь засаглалын хэлбэрийг солиход чиглэж байсан улс төрийн баримт бичиг бөгөөд нийгэм, улс төрийн бүлэглэл, ашиг сонирхлууд, үндсэн хуулийн төслийг боловсруулах комиссын харилцан зөвшилцлийн хүрээнд гарсан нэгэн төрлийн нийгмийн гэрээний үр дүн юм.

1924

1940 оны ҮНДСЭН ХУУЛЬ

- Үндсэн хуулийн гол онцлог нь нийгэм, улс төрийн амьдралын цөм, засаглалын эрх мэдлийн уг сурвалж үндэсний ажилчин анги болохыг онцгойлон тусгаж өгсөн явдал юм.
- МАХН бол улс, нийгмийн бүх байгууллагуудыг удирдан чиглүүлэгч үүрэгтэй гэсэн заалт анх удаа орж ирснээр нэг намын нөлөө, ноёрхлыг бэхжүүлэх үндэс суурийг тавьсан байна.
- Үндсэн хууль нь насжилтын хувьд харьцангуй богино хугацааны дараа батлагдсан бөгөөд олон улсын болон дотоодын нөхцөл байдал, нийгэм, улс төрийн амьдралд гарсан томоохон өөрчлөлтүүд нөлөөлсөн.
- Энэ нь тус Үндсэн хуулийн улс төрийн баримт бичиг болохыг дахин нотлон харуулж байна.

1940

1960 оны ҮНДСЭН ХУУЛЬ

- 1924 оны Үндсэн хууль нь хаант засаглалаас бүгд найрамдах засаглал руу шилжих шилжилтийн цэг байсан бол 1960 оны Үндсэн хууль нь Монгол Улсад сонгодог авторитар дэглэм тогтох эрх зүйн үндсийг тавьж өгчээ.
- 1940 оны Үндсэн хуультай харьцуулахад оршил хэсэг нэмэгдэж, тэр нь цэвэр улс төрийн бодлогын баримт бичгийн агуулгаар бичигдсэн нь анхаарал татдаг.
- “Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын зорилго бол социализмыг төгөлдөр байгуулж цаашдаа коммунист нийгэм байгуулах явдал мөн” (Ардын Их Хурал, 1960) гэж улсын алсын хараа, зорилгыг цэвэр үзэл суртлын шинж агуулгатайгаар тодорхойлсон байдаг.
- Үндсэндээ 1960 оны Үндсэн хууль нь тухайн дэглэм, улс төрийн тогтолцоонд бүрэн үйлчилдэг эрх зүй, нийгмийн баримт бичгийн шинж нь буурч, улс төрийн баримт бичгийн агуулга, шинж нь илүү тодорсон байна.

1960

1992 ОНООС ХОЙШИХ ҮЕ

1992 оны Үндсэн хуулийн өмнөх социалист Үндсэн хуулиудаас ялгарах гол онцлог нь

1. Авторитаризмаас ардчилалд шилжих улс төрийн дэглэмийн шилжилтийн үед боловсруулагдсан;
2. Нийгэм, улс төрийн амьдрал, тухайн үеийн монголчуудын улс төрийн соёлын шууд тусгал, үнэт зүйлсийн илэрхийлэл болж чадсан;
3. Эрх мэдлийг хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх гэсэн гурван салаанд бодитойгоор хуваарилж, засаглалын хяналт-тэнцлийг тогтоож өгсөн;
4. Төр, иргэн хоорондын харилцааг гагнан холбож, харилцан бие биетэйгээ зөвшилцөн орших нийгмийн гэрээ болж чадсан;
5. Нийт монголчуудын хувьд бүх нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн улс төр, эрхийн дээд баримт бичиг болсон юм.

1992 ОНООС ХОЙШИХ ҮЕ

- 1992 оны Үндсэн хууль нь иргэний сонгох сонгогдох эрх, парламентын бүгд найрамдах засаглалыг бэхжүүлэх, үндэсний тусгаар тогтнол, ардчилал, хүний эрхийг хангах түүхэн үүргээ сайн биелүүлж байна.
- 1992 оны Үндсэн хуулийн оршил нь хууль эрх зүйн зохицуулалт биш цэвэр улс төрийн агуулгатай тунхаглал, нөгөө талаар иргэн, төрийн үйл ажиллагаандаа эрхэмлэн баримтлах чиг шугам юм. Тиймээс Үндсэн хууль оршлоосоо эхлээд улс төрийн дээд баримт бичиг болох нь харагдаж байна.
- Өнөөдөр манай улс Ази тивдээ төдийгүй дэлхийд загвар болохуйц ардчиллын түүхийг бүтээж чадсан. Ази-номхон далайн бүс нутгийн 4.3 тэрбум хүний дөнгөж 5 хувь нь буюу 200 сая гаруй хүн эрх чөлөөт, ардчилсан улсад амьдарч байна
- Хэдийгээр улс төрийн тогтолцоо, төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт, хяналт – тэнцэлтэй холбоотой асуудлууд байгаа ч ардчилсан улсын эрх чөлөөт иргэн бидний хувьд үндсэн хуульт ёс, ардчиллаа сахин хамгаалахын төлөө хичээн зүтгэх нь юу юунаас чухал юм.

ДҮГНЭЭЛТ

- 1. ҮНДСЭН ХУУЛЬ** нь зөвхөн хууль, эрх зүйн баримт бичиг байгаад зогсохгүй **улс төр, нийгэм, эрх зүйн харилцааны гүүр, үндэсний зөвшилцөл, эв нэгдэл, итгэлцлийг багтаасан нийгмийн гэрээ** болохуйц **улс төрийн суурь баримт бичиг** болох нь бидний илтгэлээс тодорхой харагдаж байна.
- Орчин цагийн үндсэн хуулиуд нь **200 гаруй жилийн настай** бол Монгол Улсын хувьд дэлхийн бусад улс орнуудтай харьцуулахад харьцангуй үндсэн хуульт ёсны арвин өв түүхтэй **Ази тив дэх гурав** дах үндсэн хуультай ард түмэн ажээ.
- Бид **100 жилийн** хугацаанд **дөрвөн** Үндсэн хуулийг баталжээ. Үндсэн хууль бүр тухайн цаг үеийн нийгэм, улс төрийн амьдралын тусгал болж, **өөр өөрийн түүхэн үүргийг гүйцэтгэсэн.**
- 1992 оны шинэ ардчилсан Үндсэн хууль** нь бидний олж авсан ардчилал, эрх зүйт төрийн үндэс суурь, баганыг бэхжүүлэхэд хамгийн чухал нөлөөтэй явж ирсэн, цаашид ч төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт, хяналт – тэнцэл, ардчилал, хүний эрхийг хамгаалах бамбай болж үүргээ гүйцэтгэсээр байх болно.